

Inleiding.

Hertalen: geschiedvervalsing of reddingsboei?

Lut Missinne, KANTL

De KANTL wijdde op 4 april 2025 een studiemiddag aan hertalingen, waarvan enkele bijdragen in dit *V&M*-nummer zijn opgenomen. Hertalen is het herschrijven van een tekst in dezelfde, maar aangepaste, doorgaans gemoderniseerde taal. Meestal gebeurt dit met oudere literatuur, uit de middeleeuwen tot de vroege twintigste eeuw. De ingrepen kunnen gaan van het moderniseren van spelling en interpunctie, over het aanpassen van de woordenschat (bijv. het vervangen van archaïsmen en Franse leenwoorden) tot het vereenvoudigen van zinsconstructies en het inkorten of uitbreiden van de tekst. *Van den vos Reynaerde* werd in de loop der tijden ettelijke keren hertaald. Jan Frans Willems maakte een nieuwe ‘berijming’ in 1834. Stijn Streuvels bracht een ‘herwrochte’ *Reinaert* in proza in 1907, en ‘herwrocht’ zijn eigen hertaling later nog enkele keren. Karel Jonckheere, die in de jaren tachtig ook de middeleeuwse *Beatrijs* (1980) en Virginie Lovelings roman *Een revolvershot* uit 1911 hertaalde, had zich in 1978 eveneens aan de *Reinaert* gewaagd.

Het is een fenomeen dat we de laatste tien à vijftien jaar vaker en vaker opnieuw zien opduiken. Het is vrij gemakkelijk om snel een lijstje van een twintigtal klassieke titels op te stellen waar een hertaling van bestaat. Bekijken we de KANTL-canonlijst van de periode 2021-2025 tot en met 1900, het jaar waarin de roman *Van de koele meren des doods* van Frederik van Eeden en Louis Couperus’ *De stille kracht* het licht zagen, dan zien we dat het oudste deel van de canon vierentwintig titels omvat en net voor de helft ervan is er inmiddels een ‘moderne Nederlandse vertaling’ of hertaling: te beginnen bij Hendrik van Veldekes *Minneliederen*, de *Liederen* van Hadewijch, *Van den vos Reynaerde* en *Der naturen bloeme* van Jacob van Maerlant over *Lucifer* van Vondel en *Spaanschen Brabander* van Bredero tot Hendrik Conscience’s *De leeuw van Vlaanderen*, Multatuli’s *Max Havelaar* en *De stille kracht* van Couperus.

Toch is hertalen geen nieuw verschijnsel en evenmin nieuw is de vaststelling dat er, wanneer er hertaald wordt, flinke discussie ontstaat. Willem Bilderdijk schreef in de inleiding bij zijn editie van Jacob van Maerlants *Spieghel historiael* (1812) het volgende:

‘Het is min ervarenen zekerlijk doorgaands aangenamer, een gemaklijker lezing en die hen nergens doet stuiten, dan de moeielijkheden van het HS in den druk overgenomen te vinden. Van daar de zorgvuldigheid van sommige

uitgeven in het stellen van zinsnydingen, hoofdletteren, en dergelijke hulpmiddelen van onderscheiding, waar zy in de oude afschriften onbekend of veronachtsaamd zijn. Men heeft daardoor den onbedrevene willen believe; ja, men is by eenige uitgevers in Duitschland hierin zoo verre gegaan, dat men voor de verouderde, onbekend geworden, of duistere woorden, andere van later tijd en voortdurend gebruik in de plaats stelde [...]. Doch voor de zulken wien dusdanige vervalschingen noodig zijn, behoort men geen ouden schrijver uit te geven, maar eene vertaling in jonger spraakvorm te leveren. Zy voor wie de uitgave van een stuk der Oudheid geschiedt, wenschen niets dan het te zien in den staat waar het ons in overgekomen is.’ (Mathijssen, 2003, p. 116)

Marita Mathijssen, die Bilderdijk citeert in een pleidooi voor hertalen als enig redmiddel voor historische literatuur, hertaalde dit citaat als volgt:

‘wie niet zo ervaren is in het lezen van oude teksten vindt het wel makkelijk als die een beetje gemoderniseerd worden. Daarmee hebben editoren lezers willen helpen. Maar je moet geen oude schrijvers uitgeven voor mensen die zulke vervalsingen nodig hebben. Die kun je beter een vertaling in modern Nederlands aanbieden. Wie werkelijk een oude tekst wil lezen, wil die in de originele vorm zien.’ (Mathijssen, 2003, p. 116)

Bilderdijk spreekt hier weliswaar over vertalen in plaats van over hertalen, maar de grond van het argument blijft dezelfde. Interessant is dat hier sprake is van verschillende versies van een tekst, de originele en de ver- of hertaalde, die voor verschillende groepen van lezers bestemd zijn en vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan. Ook Streuvels, die zich met enige schroom aan de hertaling van de *Reinaert* zette – ‘t Mag zonde genoemd worden een eerbiedig kunstwerk als *Reinaert*, zijn oud kleed af te doen en er hem een nieuw aan te passen want bij ’t aanraken alleen heeft men de schoonheid reeds geschon-den’ (Streuvels, 1910, p. 7) – kwam uiteindelijk tot het besluit: ‘t Verleden getuigt van zijne leefbaarheid en al valt er, in zijne nieuwe gedaante, nu ook wat schoonheid af, de *LEVENDE Vos*, al ware hij half uitgestroopt, is ons toch voordeelijker dan een dooden met heele huid’ (Streuvels, 1910, p. 10). Moeten hertalingen, volgens sommigen de enige weg die naar de hedendaagse lezer leidt, dan niet gewoon naast secure, wetenschappelijk verantwoorde tekstedities staan? Is hertalen eerder dan een of-of-verhaal een én-én-verhaal? En hoe kan die weg van de ene versie naar de andere dan bewandeld worden?

Rond het jaar 2000 begon de discussie, toen Mathijssen, destijds nog geen emerita hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, in *de Volkskrant* een opiniestuk schreef, waarin ze verkondigde dat ze ‘liever luie lezers dan geen lezers’ zag. Deze uitspraak deed nogal stof opwaaien, ook en misschien net doordat Mathijssen een van degenen was die aan de wieg stonden van de editiewetenschap. Daarover had ze vijf jaar eerder het invloedrijke handboek voor wetenschappelijke tekstuitleg gepubliceerd, *Naar de letter* (1995). In dit handboek, dat lange tijd gold als de bijbel voor editoren, had ze zich zeer terughoudend opgesteld wat herspelling betrof. Ze was daar in de loop van de tijd langzaam soepeler mee omgegaan. En nu had ze een bocht van 180 graden gemaakt, waarbij ze niet alleen het hertalen maar ook het inkorten van oudere literaire teksten verdedigbaar vond.

In haar recente oratie ‘Het bewogen lezen in historische literatuur’ betoogde Feike Dietz, die in 2025 als hoogleraar ‘Mondiale dynamiek van de Nederlandse letterkunde’ aan de Universiteit van Amsterdam werd aangesteld, dat lezen vooral aantrekkelijk moet zijn en de lezer emotioneel moet aanspreken. Lezers moeten in het verhaal worden meegesleept, aldus Dietz. Dat is een van de betekenissen van de titel van haar oratie, maar ‘bewogen lezen’ betekent volgens haar ook oog hebben voor de dynamiek van historische teksten. Daarmee bedoelt ze dat ‘historische teksten [...] geen gefixeerde monumenten van het verleden [zijn], maar objecten die steeds nieuwe betekenissen krijgen door nieuwe lezers’. Het gaat om een creatief proces van lezen: lezers pakken een tekst op, maken er een nieuwe versie van, herschrijven de geschiedenis. Je zou de stelling van Dietz kunnen samenvatten onder de noemer: ‘oude teksten, nieuwe lezers’. Maar wie de tekst herschrijft, lijkt alleen geïnteresseerd in het leren kennen van het verhaal. Het is een bedenking die twintig jaar geleden ook al opdook in commentaar op de *Tekst in Context reeks* van Amsterdam University Press: ‘Het enige bezwaar tegen de deeltjes zou kunnen zijn, dat de literairheid van de teksten onderbelicht blijft in de overigens zo weelderige informatie’ (Mathijssen, 2003, p. 123).

Toch is er een belangrijk verschil tussen de uitspraken van Mathijssen aan het begin van deze eeuw en die van Dietz en vele recente hertalers. Zag de editie-specialist hertalen nog min of meer als een onvermijdelijke kwaal en legde ze de schuld bij het onderwijs, het cultuurbeleid en bij uitbreiding de Nederlandse lezer,¹ dan gaan sommige verdedigers van hertalingen een flinke stap verder en zijn ervan overtuigd dat hedendaagse lezers de historische tekst naar zich toe mogen en moeten halen om deze nog boeiend te vinden. ‘Couperus non-binaire avant la lettre?’ luidde de titel van de jubileumtentoonstelling in Den Haag en de activiteiten rond 150 jaar *Max Havelaar* draaiden

vooral om de vraag: wat is de betekenis van Multatuli en zijn belangrijkste roman voor het heden? (Ham, 2010, p. 44).

Tegenstanders roepen op om trouw te blijven ‘aan de “echte” literatuur, die zoveel rijker en subtieler is dan het zogenaamd actuele aspect dat er dikwijls met de haren bij gesleept is’ (Van Gemenen, 2023). Ze pleiten ervoor net die vervreemding intact te laten, zoals Sylvia Witteman schreef over *Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan*: ‘[h]et taalgebruik, de familieverhoudingen, de Indische achtergronden, de zeden en gebruiken van het fin de siècle; [...] ik werd betoverd door het proza, juist die lange zinnen, gallicismen, neologismen, puntjes en uitroeptekens’ (Witteman, 2019). En dan is er nog de kwestie van de overstap: kunnen hertalingen dienen als opstapje naar het echte werk? en hoe zou dit dan wel moeten gebeuren? ‘Omdat ze het origineel niet zien, met de oorspronkelijke stijl en bijzonderheden in de taal, zien ze niet wát er nu juist zo buitengewoon aan is, dus dan zullen ze het origineel niet opzoeken,’ aldus Witteman in dezelfde reactie op de hertaling van Couperus. Na een hertaalde versie zou een lezer kunnen denken: ‘Is dít nu een beroemde schrijver? Laat verder maar zitten dan.’

Pleidoeien tegen hertalingen wijzen op de rol die het onderwijs moet vervullen: ‘Er is een zekere intellectuele basis nodig voor de lezer om zich te kunnen verplaatsen in deze historische thema’s. Wie ervoor wil zorgen dat de historische teksten niet steeds verder van ons af komen te staan, moet aan die basis beginnen. Als ergens iets gedaan kan worden aan de appreciatie van het verleden, is dat op de middelbare scholen.’ Ook dat schreef Mathijssen in 2003 (p. 119). Het is het eeuwige dilemma: ‘*moet de meester dalen of de leerling klimmen*’.² Van Gemenen merkt dat sommige van zijn leerlingen ontdekten: ‘je moet er wel aan wennen, maar dan is het prima, zelfs mooi’ (2023) en Cécile Koekoek vindt ‘Sara Burgerhart [...] grappig, modern en rijk, juist met al die 18de-eeuwse woorden’. In dat onuitputtelijke vocabulaire ligt het plezier van deze roman, vindt ze. ‘Bovendien geeft juist het vocabulaire de brieven humor en een zekere lichtvoetigheid, waar de moderne lezer zich aan kan laven en kostelijk om kan lachen.’

¹ Cf. ‘als er in Nederland meer waardering zou zijn voor de eigen literatuur, als Nederlanders een nationalistischer onderwijsbeleid zouden hebben, als het literaire erfgoed werkelijk erfgoed zou zijn, zou mijn voorstel om het publiek hertalingen aan te bieden overbodig zijn.’ (Mathijssen, 2000) ‘De hoofdschuldige van deze achteruitgang is de lezer. De lezer in Nederland koopt veel boeken, meer dan welke andere buitenlandse lezer ook, maar de historische canon koopt hij niet.’ (Mathijssen, 2003, p. 118)

² Cf. Marc Verboord, *Moet de meester dalen of de leerling klimmen? De invloed van literatuuronderwijs en ouders op lezen van boeken tussen 1975-2000*. Amsterdam: Thesis, 2003.

Het spectrum aan hertalingen gaat van minimale tot verregaande ingrepen, die uiteindelijk tot adaptaties leiden. Terwijl voor de een het moderniseren van de spelling al een vorm van hertalen is, is dit voor de ander een onschuldige ingreep, waarmee de tekst toegankelijker wordt. Zo'n herspelling is niet veel werkzamer dan een antirimpelcrème en heeft het effect van een oppervlakkige facelift die de veroudering nauwelijks opheft, aldus Mathijssen (2003, p. 124). Het gaat dus niet alleen om de vraag of men hertaalt, maar ook over hoever men daarin kan en mag gaan. Moet er voor hedendaagse lezers in de *Lucifer* (1654) van Vondel worden toegevoegd dat 'de eerste mensen' op aarde Adam en Eva waren? Voor wie zijn die hertalingen uiteindelijk bedoeld en kunnen ze de originelen vervangen? Dergelijke vragen kwamen aan bod op de studiemiddag in de KANTL.

Een gloedvol pleidooi tegen hertalen houdt Geert van Istendael in dit dossier: handen af van klassieke literaire teksten, zo zou men zijn titel 'puuten van de koesj' kunnen hertalen. De taal van verhalen echoot altijd het tijdvak waarin iemand ze op schrift stelt en dat kan niet de taal van nu zijn, aldus Van Istendael. Het vreemde, het verkennen van verre landen en mensen, en dan toch, ondanks dat vervreemdende, herkenning vinden, daartoe dient literatuur. En bovendien, wie het onwelgevallige wegstreept, doet aan geschiedvervalsing.

Onvermijdelijk kwam op de studiedag ook de onderwijscontext in het blikveld, omdat hertalingen vaak met het oog op leerlingen en studenten worden gemaakt. Tine De Koninck pleit in een bijdrage 'Tussen historische brontekst en hertaling: hoe je lesdoel je keuze bepaalt?' voor een combinatie van beide en vooral voor een doordachte afstemming van de tekst op de leerdoelen. Ze laat aan de hand van concrete voorbeelden zien hoe dit met zeventiende-eeuwse teksten in het hoger middelbaar onderwijs kan.

Marianne Vonck maakte samen met het Reinaertgenootschap een hertaling van *Van den vos Reynaerde* voor anderstalige nieuwkomers. Zij belicht de uitdagingen en mogelijkheden van een grondige hertaling van deze klassieker voor dit specifieke doelpubliek en stelde intussen vast dat ook andere groepen deze toegankelijke Reinaertversie gebruiken.

Vanessa Joosen ten slotte belichtte een variant van hertalen in de jeugdliteratuur: het hertekenen. Afhankelijk van de rol die illustraties in kinderboeken spelen, kunnen aanpassingen in de beelden ook het verhaal zelf veranderen. Onvermijdelijk komt in deze context ook het aanpassen van ideologisch gekleurde taal aan bod.

Het laatste woord over hertalen is nog niet gezegd. Met de lezingen in dit dossier kan de discussie weer van start gaan.

Bibliografie

- Bax, S.** (2022). 'Herspellen, hertalen of herschrijven? De obstakels tijdens het lezen van de herspelde hypotekst van *Van de koele meren des doods*.' *Locus* 21/58, 28 april 2022. <https://locus.ou.nl/locus-actueel/herspellen-hertalen-of-herschrijven-sander-bakx>
- Bolwijn, M.** (2018). 'Liever luie lezers dan geen lezers.' *De Volkskrant*, 13 april 2018. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/liever-luie-lezers-dan-geen-lezers~ba4bb818/>
- Gemerén, R. van (2023).** 'Je doet het werk van Couperus geen recht door er, bijvoorbeeld, een non-binair mensbeeld in te zien.' *De Volkskrant*, 17 juli 2023. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-je-doet-het-werk-van-couperus-geen-recht-door-er-bijvoorbeeld-een-non-binair-mensbeeld-in-te-zien~bd1d74a5/>
- Ham, L.** (2010). 'Ik blijf altijd verongelikt.' *De Groene Amsterdammer*, nr. 31, pp. 44-47. 4 augustus 2010. <https://www.groene.nl/artikel/ik-blijf-altijd-verongelikt>
- Koekoek, C.** (2022). 'Sara Burgerhart is grappig modern en rijk, juist met al die 18de-eeuwse woorden.' *De Volkskrant*, 10 februari 2022. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/sara-burgerhart-is-grappig-modern-en-rijk-juist-met-al-die-18de-eeuwse-woorden~b502dfc5/>
- Mathijssen, M.** (2000). 'Drempelvrees voor oude tekst.' *NRC*, 11 november 2000.
- Mathijssen, M.** (2003). 'Een knieval voor de luie lezer? Hertaling als enig redmiddel voor historische literatuur.' *Nederlandse Letterkunde* 8/2: 116-129.
- Streuvels, S.** (1910). 'Verantwoording' *Reinaert de Vos. Uyt het middelnederlandsch in verstaanbaar Vlaamsch herschreven*. Davidsfonds, pp. 7-12.
- Witteman, S.** (2014). 'Weten kinderen niet meer wat 'stomme streken' zijn?' *De Volkskrant*, 1 november 2014. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/weten-kinderen-niet-meer-wat-stomme-streken-zijn~b0014e62/>
- Witteman, S.** (2019). 'De 'hertaling' van Couperus: alsof Dick Bruna de Sixtijnse kapel beschilderd heeft.' *De Volkskrant*, 8 februari 2019. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/de-hertaling-van-couperus-alsof-dick-bruna-de-sixtijnse-kapel-beschilderd-heeft~bddd72df/>